Föredrag i serien Genus och jämställdhet på Göteborgs Stadsteater den 2 april 2007 i teaterns foajé, annonserad som "Feminism omkring fin-de-siècle 1900. Internationella feministiska kongresser hölls i Paris år 1892, 1896 och 1900. Tre kvinnor möttes där: f d Comedie Française skådespelerskan Marguerite Durand, som 1897 startade en daglig feministisk tidning, den tyska journalisten dr Käthe Schirmacher samt svenska Hilda Sachs, utrikeskorrespondent för *Dagens Nyheter*. Ordet feminism var färskt och diskussionerna livliga om vad det egentligen skulle betyda."

Internationella socialistiskt feministiska kongresser i Paris 1892, 1896 och 1900

Ordet och beteckningen feminist tycks igen ha kommit i hetluften. Ska man kalla sig det eller inte? Är det fult att vägra? Eller är beteckning helt ute, negativ? Förra gången var Nina Lekander här. Hon kallade sig för "mediefeminist". Ordet har haft sina upp och nergångar när det gäller popularitet.

Några kommer säkert ihåg hur partier nästan slogs om att kalla sig för feminister, för bara kanske 8-10 år sedan – till och med KD-are kallade sig för någon sorts feminister med ett förklarande adjektiv framför: jag tror det var det "etiska" feminister. Detta var innan Feministiskt Initiativ kom till. Sen blev det mindre populärt. Men inte heller FI gjorde någon stor sak av själva definitionen av feminism och det var kanske klokt. Ordet har haft många innehåll. Det har kanske kunnat vara enande för att det varit så otydligt.

Själv gillar jag att definiera mig som feminist av 1890-tals-modell.

Numera. Jag kom i närkontakt med den feminismen när jag skrev en bok som nyligen kom ut: *Feminism, familj och medborgarskap*. Den handlar om hur ett nattarbetsförbud – alltså en restriktion som drabbade kvinnor på arbetsmarknaden – blev till den allra första internationella arbetarskyddskonventionen;. Den handlar framför allt om de stora debatter som detta omgavs av under årtionden fram till 1919. Det blev debatter om kvinnans roll i samhället och hur vi skulle nå ett idealsamhälle. Nattarbetsförbudet var en s k brännande och principiell fråga för kvinnorörelsen. Den delade aktiva kvinnor, som inte kunde komma överens i frågan. Jag ska inte berätta vad som går att läsa i den boken. Det finns ju redan där, skrivet. Jag tänkte ge er lite bonus utöver det.

Och då tänkte jag tala om 1890-talets feminism.

Det var i slutet av det gamla seklet mycket hände; inte minst i kvinnofrågan. Den var verkligen het, både här hemma och ute i Europa. Och orden FEMINISM och FEMINIST var pinfärska, nya och provocerande. Kvinnoaktivister i Paris var de första

kvinnor som stolt började kalla sig "feminister". Och som feminister var de emot all juridisk särbehandling av kvinnor. På det viset blev "feminismen" tidigt länkad till kampen för lika behandling på arbetsmarknaden. Och den kampen är inte förd till sitt slut ännu. Ordet feminism är ursprungligen franskt. Det hade en förhistoria innan kvinnor anammade det.

På 1870-talet lanserades det som en medicinsk term. Den beskrev ett av de symptom som kunde drabba den som blev lungsjuk, alltså fick tuberkulos. Denne -- självklart var patienten en man -- kunde drabbas av "feminism" och/eller "infantilism".

Ordet hade sedan använts av Alexandre Dumas d y – han som skrev Kameliadamen. Hon dog ju av av tuberkulos,. Duman använde ordet på 1870-talet i en stridskrift där han kallade de kvinnor som ville ha rätt att skilja sig på samma villkor som män för just "feminister". Han försvarade den franska lagen som gjorde det ganska lätt för män att skilja sig men svårare för kvinnor. 1890 började radikala kvinnor kalla sig feminister. År 1892 ordnade de en internationell kongress som hette Le Congrès général des sociétés féministes under två dagar i maj och lanserade så ordet internationellt.

Under 1890-talet och fram till 1904 anordnade kvinnor internationella kongresser i flera länder - se min bok. Kvinnofrågan var aktuell och det uppstod många olika riktningar av den. Många som samlades för förändrade villkor för kvinnor ville inte alls kalla sig för feminister

International Council of Women började under perioden och blev sedan bestående om organisation. Den hade ingen klar målsättning och på deras kongresser togs inga resolutioner. De ville förena alla kvinnor som organiserade, vilka åsikter deras organisationer än hade. Deras uppgift var att ge kvinnor ett offentligt forum för debatt. Det var väl inte så illa men det var inte vad feministerna var nöjda med.

De som kallade sig feminister hade ganska klart för sig vad det ville uppnå. Vad var det? Vad var feminism på 1890-talet.

Ikväll ska det visas genom hur tre olika kvinnor såg på feminismen och genom hur den uttrycktes på en feministisk kongress år 1896 i Paris. De vi ska lyssna till var fransyskan Marguerite Durand, svenskan Hilda Sachs och tyskan Käthe Schirmacher, alla journalister och alla tre med på kongressen Le congrès féministe international år 1896.

Men först min egen beskrivning av kongressens ideologi och därmed på sätt och vis min sammanfattning av vad 1890-talets feminism var**:** den måste förstås som både socialistisk och feministisk. Den ville att samhället skulle byggas upp på ett jämlikhetsideal som ville förena den s k utopiska reformistiska socialismen från början av 1800-talet (Saint-Simon – Fourier) med en nyare feminism. Dessa kvinnor, för juridisk jämlikhet mellan kvinnor och män på alla områden, var redan på väg att förlora mark inom tidens vänsterrörelser utan att någonsin ha varit starka där. Ännu vid denna kongress och en till år 1900 skulle radikala kvinnor -. tillsammans med dem några reformistiska socialistiska män - ställa upp på protester mot skilda lagar på arbetsmarknaden för män och kvinnor. De ställde krav på en total jämlikhet: på arbetsmarknaden, i politiken, i utbildningen, i familjepolitiken ja, på alla områden som reglerades av lagar skulle män och kvinnor behandlas lika.

Marguerite Durand var vid den här tiden en ung och vacker framgångsrik journalist med en egen spalt i den tämligen konservativa tidningen *Le Figaro.* Hon var 31 år. Hon kom till kongressen för att få material, snarast för att kåsera lite överlägset om feminismen. Hon hade en bakgrund som skådespelerska på Comedie Française, där hon som ung gjort stor lycka. Hon hade gift sig med en ung politiker, skrivit i hans tidning, medverkat i ett lite skakigt politiskt populistiskt företag (kring generalen Boulanger) Sedan hade hon skilt sig och gått över till *Le Figaro.* Hon hade fått en son med en av cheferna där, som var gift. Det påverkade inte hennes anställningsförhållande. Och hon skulle livet igenom behålla goda kontakter med många framstående politiker, också ministrar, vilket gav upphov till många rykten. Hon var elegant och mån om att vara klädd efter senaste modet.

Marguerite Durand kom till kongressen 1896. Hon lyssnade bland annat till inledningen av kongressens ordförande Madame Maria Pognon och hon blev där och då omvänd till feminismen. Det blev ingen krönika som drev med feministerna, även om kongressen blev utsatt för en massa förfasanden av andra i *le Figaro* och i andra tidningar:

Madame Maria Pognons tal hade visat hur kvinnor för varje dag blev mer aktiva och synliga inom det hon kallade "den sociala frågan". Och hon visade att en tredjedel av landets arbetare inom industrin var kvinnor – utan dem skulle landets ekonomi kollapsa. Ändå fick de inte vara med och lagstifta. Pognon protesterade mot skyddslagar för enbart kvinnor. Ett nattarbetsförbud hade införts år 1892 i Frankrike. Det som borde vara viktigt var bättre utbildning av kvinnor. Pognon skämtade med fruktan för att kvinnors emancipation skulle

göra dem mindre intresserade av kärlek – det vet man ju att arbete i nationalförsamlingen på intet sätt hindrade parlamentsledamöter av manligt kön att ägna sig åt kärleksaffärer.

Detta tal och kongressens generella jämlikhetsinriktning stämde med vad som blev Marguerite Durands feminism. Hennes omvändelse fick stor betydelse för kvinnorörelsen i Frankrike eftersom hon drygt ett år efter denna kongress starta den daglig tidning, La Fronde. Mer om den senare. Hon kom också att ta initiativ till flera fackföreningar för kvinnor, som hon inledningsvis stödde med pengar. Hon förebrås emellanåt för att ha varit ytlig och helt enkelt för vacker. Det gick rykten om varifrån hon fick pengar till sin tidning. Resultatet av hennes och de andra feministernas verksamhet var dock att en inflytelserik del av borgerliga kvinnorörelsen i Frankrike ganska länge behöll sin reformsocialistiska prägel med inriktning på frågor om arbeterskor och arbete.

Med på kongressen år 1896 var svenskan Hilda Sachs. Hon var något äldre än Durand – 39 år. Hon hade blivit änka 1893 med två barn. Redan i Sverige, i Stockholm, hade hon varit radikal, liksom sin man, och verksam inom kvinnorörelsen. Som änka behövde hon försörja sig . Hon var nog inte alldeles utfattig till att börja med. Hon flyttade till Paris och erbjöd därifrån Dagens Nyheter att bli deras korrespondent. Sachs antog som mode- och kulturskribent och skre i tre år fram till 1898 för DN. Just under 1896 skrev hon många artiklar. Hon bevakade den internationella feministiska kvinnokongressen. Hon var god vän sen tidigare med svenske socialisten Hinke Bergegren, och det finns rykten om att hon hade ett förhållande med honom under 15 års tid. Han var samtidigt gift.

Hur såg Hilda Sachs feminism ut vid den här tiden? Den går att tolka genom hennes tre reportage hem. Hon nämnde knappast att den var socialistisk men det verkar som om det för henne var naturligt att socialism och feminism hörde ihop. Hon var något irriterad över att socialistiska manliga studenter störde mötet men hon beskrev det hela med distanserande humor. En diskussion om fri kärlek eller äktenskaplig sådan – som fördes mellan män - refererade hon utförligt. Kanske hennes eget liv gjorde det särskilt intressant? Hon hade själv gjort ett inlägg i diskussionen på kongressen. Den rapporterade hon inte själv om men den nämndes i flera franska tidningar; hon beskrevs som ung, vacker och märklig. Hon hade anmärkt på att moderskapet hade idealiserats för mycket under kongressen och framhållit att hon själv inte skröt om att hon var mor. (Fast hon hade barn) Det var annat som var viktigare: nämligen att alla människor -- också kvinnor - behandlades lika inför lagen. Den viktigaste frågan för feminismen var för Hilda Sachs rösträtten år 1896: den var medlet

för att uppnå den jämlikhet som borde råda mellan kvinnor och män på alla områden. Och det handlade om en individuell rättighet, inte en ynnest som skulle ges kvinnor på grund av deras moderskap eller moderlighet. Vi vet ju att just moderskapet och kvinnans särskilda roll i samhället som moderlig blev ett viktigt argument för kvinnors rösträtt ett årtionde senare. Det var inte riktigt vad Hilda Sachs hade som argument 1896: det var rättvisan, det var den medborgerliga rättigheten, jämlikheten. Och hon blev i början av 1900talet irriterad över att rösträtten tycktes utesluta andra feministiska jämlikhetsfrågor.

Den tredje kvinnan på kongressen var tyskan Käthe Schirmacher. Hon var 1896 36 år gammal. Hon var nybliven doktor. Liksom Sachs talade hon bra franska. Hon hade bott två år under 1880-talet i Paris och skrivit en roman om den tiden. 1893 hade hon besökt Chicago och på i den internationella kvinnokongressen där (arrangerad av den nya International Council of Women) talat om svårigheterna för den Moderna Kvinnan att gifta sig (ganska roligt tal faktiskt) . Tillbaka i Tyskland hade hon anslutit sig till den borgerliga kvinnorörelsens vänstra flygel. Med flera romaner bakom sig, var hon 1896 tillbaka i sin ungdomsstad för att skriva om Voltaire för ett tyskt förlag. Hon försörjde sig som korrespondent för olika tysskspråkiga tidningar och tidskrifter . Hon var ensamstående och på kongressen representant för den tyska borgerliga kvinnorörelsen. Enligt Hilda Sachs i DN gjorde Käthe Schirmacher succes på kongressen:

"Hennes franska är förträfflig, hennes föredrag fulländat, ledigt sakrikt och klart. Och som hon står där sedan, smidig och fin, med frisk brun hy och glänsande ögon ... Hennes glada blickar, hennes lilla lyckliga skratt, när hon måste vänta för att fortsätta för applåder -- är det hennes vanliga sätt eller ett koketteri, som hon släpper löst, därför att hon vet att det fängslar i lika hög grad som hennes mest spirituella ord ... hon har lyckats, väckt aktning och bedårat."

Schirmacher hade smickrat Frankrikes politik för kvinnor på universiteten Hon hade presenterat den tyska kvinnorörelsens tre delar och sagt att den fått ökad säkerhet på senare tid. Hon bjöd in till en kvinnokongress, i Berlin, till hösten. Franska tidningar hade också beundrat Schirmacher. Men Schirmacher själv var inte nöjd med kongressen. I hennes artiklar om den i *Die Frauenbewegung* kan man komma närmare hennes feminism. Hon var uppenbart irriterad över att kongressen var socialistiskt inriktad. Det gjorde att den inte kunde kallas en kvinnokongress, menade hon. Samtidigt beundrade hon hur väl de franska kongressisterna kände till hur det arbetande folket hade det och hur mycket de arbetade för

arbeterskor och f d prostituerade. Där tyckte hon att tyskorna hade något att lära. Välgörenheten hade hon accepterat men hon hade ogillat krav som rests på statliga sociala reformer. Schirmacher var i själva verket på väg bort från feminismen och på väg mot ett engagemang som stödde kvinnan, som mor i familjen. Hon blev också under sina år i Paris alltmer anti-semitisk, bland annat under inflytande av Dreyfusaffären. Hon lämnade senare den radikala delen av kvinnorörelsen.

Men just 1896 stod dessa tre kvinnor på samma kongress. Kanske talade de som journalister med varandra. Man kan undra vad de sa?

Den franska pressen - och t o m Dagens Nyheter och kanske många andra länders tidningar och tidskrifter (det återstår att forska om) uppmärksammade stort kongressen. Trots att den delvis verkar har varit stökig blev den ett genombrott för feminismen. Kvinnoemancipationen hade kommit för att stanna. Den var fruktad för kvinnorna ville "bli som män", påstods det av de konservativa. Cykeln slog igenom vid den här tiden och med den andra kläder. Hilda Sachs nämnde de bekväma velocipekostymerna i flera modereportage. De bars under de här åren inte bara av dem som cyklade utan kunde också ses på damer på promenad.

La Fronde , tidningen som grundades av Marguerite Durand år 1897, var speciell. Det var en daglig tidning. Den behandlade allt som vanliga tidningar skrev om och dessutom kvinnofrågor. Brett inte snävt. Alla som skrev i den var kvinnor, de skarpaste pennorna. Och dessutom var alla andra som arbetade med tidningen: sättare, tryckare, korrekturläsare, kvinnor. Den blev uppmärksammad för detta. Tryckeripersonalen betalades lika väl – t o m något bättre – än manliga tryckare på andra dagliga tidningar. Durand blev stämd av typografernas fackförening för att hon lät kvinnor arbeta på natten. I första instans blev hon frikänd för att lagen inte varit tänkt att hindra kvinnor tjäna pengar utan för att skydda dem. När den manliga fackföreningen drev saken vidare, ombildade Durand sin tidning till ett kooperativ. Alla arbetande blev därmed delägare – så kringgick hon nattarbetsförbudet. Men hon var – självklart – oerhört aktiv mot den lagen som feminist och för jämlikhet på arbetsmarknaden. Tidning upphörde några år in på det nya århundradet.

Min exposé över 1890-talets feminism ska avslutas med den stora världsutställningen som hölls i Paris år 1900. Vid den hölls faktiskt två kvinnokongresser båda officiellt sanktionerade.

Själva l´Exposition Universelle var enorm. 50 miljoner besökare räknades in. Den höll på hela sommaren. Och den påstods vara genombrottet för kvinnan, för kvinnosaken. Den stora entréportalen pryddes av en jättelik kvinnostaty, klädd i blus och påfågelsblå kjol, symbolen för Frankrike: Marianne. Den nya konsten, Art Nouveau, dominerade. Den presenterades i heminredningar, i möbler, tapetmönster, tyger och i portalen vid nedgångarna till den alldeles nya metron. Art Nouveau med sina slingor och blommor ansågs kvinnlig. Utställningen förde fram en bild av kvinnan i det nya industrisamhället som en aktiv kultur- och konstintresserad konsument. Hon skulle skapa efterfrågan på marknaden.

Kvinnan och kvinnligheten var under debatt i en tid som genomgick en genuskris. Ett motstånd mot den så kallade Nya Kvinnan fanns på flera håll; katolikerna var rädda att förlora den fogliga hemmafrun, de franska republikanerna var ängsliga att kvinnors religiositet skulle hota republiken, och arbetarna – inkluderat socialisterna - var rädda för kvinnor som konkurrenter om bättre arbeten. Som en besvärjelse mot detta hot kunde "Kvinnan" utmålas som en idealgestalt. Men idealets motsats var lika närvarande. (Hon kunde vara den ljuva oansvarige eller den fatala utan nåd. Hon kunde vara en god husmor eller en lönenedpressare. Hon kunde ses som symbolgestalten för framsteg eller som den förtappade prostituerade. Hon kunde vara modern eller feministen.) Men både kvinnodyrkaren och misogynen hade ett gemensamt; de såg kvinnan som annorlunda mannen.

Om en kvinna i sin livsstil ansågs utmana synen på könen som komplementära kunde hon kallas för maninna eller tredje könet. Detta drabbade kvinnor som hävdade sin rätt till jämlik behandling. det drabbade feminister. Inom en motsägelsefull samhällsdiskurs försökte kvinnor göra sina skiftande krav hörda. Världsutställningen år 1900 sades gå i kvinnlighetens tecken. Den nya kvinnligheten skulle iscensättas. Hur? Vad var kvinnligt? Ny teknik var vagt könsbestämd i början. Här en reklambild för det nya fordonet : bilen. Både chaufför och passagerare är kvinnor och en bilkortege utlovas som ska vara blomsterprydd!!

Med inspiration från en liknande paviljong på världsutställningen i Chicago byggdes, le Palais de la Femme, Kvinnopalatset. Det sades utstråla en elegans och finess som passade kvinnor. Det hade en pampig entréhall och verandor i två våningar med servering. Dit kunde ensamma damer gå men män var också välkomna. Kvinnopalatset visade en utställning med betoning på hemarbetet och kvinnors särart. En modern elektrisk hiss gick upp till andra

våningen. Där fanns en teaterlokal för uppvisningar, konserter och levande tablåer ur kända kvinnors liv. I källarvåningen fanns vilorum och damrum. I huset fanns också klubblokaler och ett bibliotek. På torsdagar och söndagar kunde föräldrar lämna in sina barn för passning.

I juni hölls den första kvinnokongressen- I dess namn saknades nu ordet feministisk och inte heller nämndes rättigheter. Det var den andra internationella kongressen för kvinnliga institutioner och välgörenhetsinrättningar (fr le 2e Congrès International des Œuvres et Institutions Féminines) På kongressen talades sällan ordet "féminisme" och när detta moderna ord användes åtföljdes det gärna av ett förtydligande. I inledningen till kongressboken, skrev sekreteraren Mme Pégard positivt om "le féminisme pacifique", den fredliga feminismen. Hennes udd riktades mot det som hon uppenbarligen uppfattade som motsatsen, en stridbar, offensiv feminism, det som dittills kallats feminism, helt enkelt. Avsikten med kongressen var att "utanför all egentlig politisk verksamhet verka för en moralisk uppfostran av kvinnan och göra henne värdig den plats hon hade i världen". Den ville vara ett diskussionsforum och olika åsikter borde inte konfronteras utan framföras sida vid sida. Trots denna avsikt blev det livliga diskussioner, just om kvinnan som löntagare eller som husmor.

Det uppstod också en rasande debatt om särlagar för kvinnor på arbetsmarknaden som utmynnade i att en resolution togs som ville ha en arbetsmarknad utan några som helst restriktioner i en verkligt extremliberal anda. Det var jämlikhet men utan sociala reformer, utan någon slags socialism eller socialt ansvar. Och samtidigt talades det om kvinnlighet som komplement till manlighet. En okänslighet för klasskillnaderna mellan kvinnor hade kommit till uttryck. Och tydligast av allt: generella arbetarskyddslagar var inte alls uppskattade.

I september samlades den internationella kongressen om kvinnors villkor och rättigheter (le Congrès internationale de la Condition & des Droits des femmes). Den var den sista av de internationella kongresserna som jag har definierat som socialistiskt feministiska - det vill säga de kongresser som försökte sammanföra kvinnors krav på jämlikhet med män med ett starkt engagemang för en reformistisk socialismen. Kongressen fick offentligt erkännande av ledande personer inom den franska reformistiska socialismen. Chefredaktören för *La Petite République*, den oberoende socialisten Leon Alfred Gérault-Richard skrev en artikel med rubriken "Féminisme". Han framställde kvinnan som mer förtryckt än mannen, "hon är mer slav, mer förtryckt, mer förödmjukad än vi". Han tyckte att kvinnan borde få lönearbeta för att uppnå ekonomiskt oberoende. Det var en socialistisk plikt att hjälpa henne att bli fri från den maskulina egoismen, skrev inspirerad av kongressen.

Denna kongress, liksom de tidigare 1890-talskongresserna i Paris, tog en resolution för rösträtt. Men rösträtten var inte prioriterad framför andra frågor bara en av de jämlikhetskrav man reste.

Marguerite Durand fortsatte hela sitt liv att vara aktiv som feminist. Hon samlade dessutom alla dokument hon kunde komma över från kvinnorörelsen och lyckades få dem accepterade som en donation av staden Paris. Idag finns det därför ett bra feministiskt bibliotek och arkiv i Paris som är uppkallat efter henne: Bibliothèque Marguerite Durand.

Hon som samlade ihop till ett feministiskt bibliotek, lät själv bränna all egen korrespondens och annat - och vi vet därför ganska lite om henne – annat är vad som finns i andra arkiv, i kongressprotokoll och liknande. Inga verkligt pålitliga källor finns till hur hon finansierade sin tidning eller hur hon kunde leva ett liv med vackra kläder och inreda tidningens redaktion med soffor och blommor. Hilda Sachs har inte heller lämnat efter sig något arkiv, så hennes liv är inte heller lätt att återskapa. Men hon lämnade romaner, debattskrifter och tidningsartiklar efter sig liksom ett stort antal böcker som hon översatte från franskan. Ett stort arkiv finns däremot i Rostock efter Käthe Schirmacher – som sedermera blev politiker för de nationalkonservativa i Tyskland.

Hur gick det med jämlikheten på arbetsmarknaden, feministerna brännande fråga . Ja det vet vi ju. Titta på situationen runt om oss i Sverige, jordens mest jämställda land. Det är därför jag tycker att vi än idag har behov av 1890-talets feminism här och i hela världen. Jämlikheten på arbetsmarknaden, inklusive lika lön för lika arbete, eller för arbete av lika värde, är långt ifrån genomförd och har ändå funnit med i kvinnorörelsen som oerhört viktiga frågor i över hundra år. Att få rösträtt gick betydligt lättare och snabbare!!